

Georg Kühlewind Alapítvány

Hatvanhetedik hírlevél

Alapítványunk 67. hírlevelében folytatjuk **Georg Kühlewind *Dallam és csend*** című könyve szerkesztett változatának közlését. A 2005. szeptember 9. és 12. között a németországi Baruthban megtartott szeminárium harmadik napjának első része következik. A magyar fordítás **Zsellér Gyula** munkája.

Fenyő Ervin

*

Harmadik szemináriumi nap

I.

Iván Szokolov zongorázik

Végezzük el reggeli imádságunkat. Körülbelül három perc.

A csoport gyakorol.

Az ember és a felesleg

Tegnap elgondolkodtunk a dolgok szentségéről, és tulajdonképpen a dolgok szentsége ver hidat a művészethez. Mivel a művészetben is olyan dolgokkal foglalkozunk, amelyek kezdetben se nem hasznossági okokból, se nem természetes módon keletkeztek. Tulajdonképpen olyan terület ez, mely a feleslegeshez, mondhatnám, az emberi lét saját feleslegéhez tartozik. És hogy ez így van, az jel.

Az állatok semmit nem tesznek, ami biológiai értelemben felesleges. Vagy szinte semmit. Talán egészen fiatal állatok, melyekben van valami az emberből, játszanak így; egyébként semmi feleslegesség. Ezt igen jól leírja Vercors francia író nagyon érdekes, *Les Animeaux denatures*.¹ c. regényében. Arról van ugyanis szó, hogy egy afrikai expedíció váratlanul olyan lényeket fedez fel, akikről nem lehet tudni, majmok-e vagy emberek. Hajszál pontosan azon a vékony mezsgyén: emberi vonásaik vannak, majom vonásaik vannak. És rendkívül fontos, hogy ezt eldöntsék; egy olyan per szempontjából fontos, amit egy kutató provokált ki. És jönnek a szakértők, antropológusok és pszichológusok és szociológusok, és mindenki, akit csak fel lehet hajtani. Nem tudnak dönteni – az egyik ezt mondja, a másik azt. És annak az ügyvédje, aki tulajdonképpen az egész ügyet kirobbantotta, szépen egyensúlyoz, úgyhogy nem lehet eldönteni, állatok-e vagy emberek. Figyelemre méltó aztán hogy a döntés a bíró feleségétől jön. Felteszi ugyanis a kérdést: vannak-e amulettjeik? Mert ha vannak, akkor biztos, hogy emberek. Amulettjeik nincsenek; de cselekszenek valami feleslegeset: nevezetesen füstölnek. Nyersen eszik a húst, de egy részét megfüstölik és azt nem eszik meg. Azt ott hagyják. És ezzel eldől a kérdés: hozzánk tartoznak. Mert valami feleslegeset csinálnak. Nagyszerű. Ez a gondolat nagyon jó. És természetesen ezt később szociológiailag is kifejtette Peter L. Berger *The rumour of angels (Az angyalok nyomában)* című könyvében. Elmeséli benne, hogy mi minden

¹Jean Marcel Bruller, írói nevén Vercors (1902-1991) szóban forgó műve magyarul *Tropikomédia* címen jelent meg.

feleslegesét csinál az ember. A művészetet fel se hozza; de olyat, mint a játék vagy remény vagy bármilyen moralitás, akármilyen különbözőek is legyenek kultúra vagy idő szerint, valami ilyesmi mindig van. És aztán a rend, hogy az ember rendet teremt; rendet az égen: a csillagokat olyan képekbe foglalja, mik nem adottak és kultúráktól függenek. Az állatkör tizenkét csillagképe a mi rendünk, nem általános. És így tovább.

A szellemi világban nincs művészet

Ezt azért említem, mert a művészet idetartozik. És most, hogy ránézünk, mit jelent ez? Azután, hogy ismételten megpróbáltuk a művészetek, minden művészet lényegét megnézni, azt kell, hogy mondjuk: a művészet a földhöz tartozik, nevezetesen az érzékszervi észleléshez. Nincs művészet, mely ne az érzékszervi észlelésen keresztül történne vagy jelenne meg. És természetes, hogy a szellemi világban sajnos nincs művészet, mert nincs érzékszervi észlelés. Hiányozni fog nekem. És még valami összefügg ezzel: ha egy ember meghal, akkor elérhetjük – ha képesek vagyunk rá –, még mindig elérhetjük lényét, szellemi lényét. De amit végleg elveszítünk, az az érzékszervileg elérhető megjelenése. És ez hiányzik. Az visszahozhatatlan, egyszeri, mint minden érzékszervi észlelet. Ez is a világ, az érzékszervileg észlelhető világ méltóságához és szentségéhez tartozik, tehát a dolgok szentségéhez is, hogy egyszeriek, és ezért szavakkal, beszéddel nem leírhatók. Mert a szavak mindig általánosak, míg az érzékszervi észleletek egyszeriek.

Ez régi ügy. Itt a művészet is egészen nagy szerepet játszik, tehát most a vizuális művészet, amelyik pont ezt az egyszerűséget nemcsak rögzíti vagy megmutatja, hanem ki is emeli az általánosságból. Tehát: a művészet dolgai olyanok, hogy ember alkotta őket, de anélkül, hogy hasznosságuk bármi szerepet játszana.

A természeti és művészi szépség közötti különbségtétel – kultúra kérdése

Talán mondanom kell ehhez még valamit. A természeti, tehát a természetben található szépség és a művészi szépség közötti különbség óriásinak látszik a mi kultúránkban. Azaz, nagyon élesen megkülönböztetjük azt, hogy egy virág szép, vagy hogy egy festett virág szép. Ez nagyon fontos számunkra. A naturalista művészetéről még azt is mondjuk, hogy az tulajdonképpen nem művészet. Ez nincs minden kultúrában így. A kínai kultúrában mind a mai napig úgy van, hogy mondjuk, szobrokat vagy kerámiákat együtt állítanak ki különleges formájú, a természetben talált kövekkel vagy különleges formájú fadarabokkal – például állatokhoz hasonlító ágakkal. Ebből leszűrhetjük, hogy nincs elvi különbség: ez ember alkotta művészet – az természet alkotta művészet. Mindegy. Ez, azt hiszem, a régi kínai kultúra specialitása, és benne vannak mély gyökerei.

A ma művészete: a hétköznapi tudatból való felemelkedés lehetősége

Számunkra a jelenünkben vagy a tegnapiunkban is a művészet az, ami a megismerő érzés irányába vezet, és ezzel lehetőséget ad a hétköznapi tudatból való felemelkedésre. Hétköznapi tudattal művészetet sem csinálni, sem befogadni nem lehet. Nem megy. Azaz, ma van egy ilyen, mondjuk így, funkciója, noha ez így persze nem igaz –, egyetlen művész sem gondol erre a funkcióra, amikor alkot. És az sem, aki művészetet befogad. Nem gondoljuk, hogy: aha, ez kivezet engem a hétköznapi tudatból egy szellemibb tudat irányába. Ez szóba se jön. Az emberek ezt általában észre se veszik. Én természetesen észreveszem, ezért mondhatom ki. De amikor zenét hallgatok vagy egy képet nézek, nem gondolok rá. Akkor az történik, és semmi más. Tehát vigyázat, amikor funkciót mondok, akkor ezzel vigyázni kell

Közbevetett kérdés a művészet gyógyító funkciójáról, amit észrevesznek az emberek.

Az önfeledtség gyógyító funkciója

Igen, ez a gyógyító funkció; de ez az önfeledtség általános funkciója. Mert akár betegnek tartjuk magunkat vagy másokat, akár nem –ami bennünket általában kínozza, az a félelem.² Ez a félelem, vagy szorongás, mint tudják, a gyereknél legnagyobb részt akkor keletkezik, amikor a beszédben az első személy fordulópontja megjelenik, mert – körülbelül – ez a jele annak, hogy a gyerek kitaszítódott, vagy kitaszította saját magát a világ egységéből. És abban a pillanatban, amikor ez a szétválás megtörténik, megjelenik a szorongás. Tulajdonképpen ez a szorongás kíséri bennünket állandóan a hétköznapi tudatban, akkor is, ha – mert már annyira hozzá szoktunk – észre sem vesszük. Csak akkor, amikor már patológiakusan tűrhetetlen, szokatlanul erős lesz, akkor mondjuk: félünk. És nyersen szólva a szorongás elvesztésére egyetlen lehetőség van: és ez az önfeledés. Amikor ugyanis az „énke”, tehát az ego, a hétköznapi én, a magam-érzés feledésbe merül, akkor térünk vissza – részben vagy nem részben, attól függ – az egységbe. Hat lehetőséget számítok ide – lehet, hogy van még több. Az egyik: az alkotás. Amikor alkotunk, nincs szorongás. Akkor a szorongás kialszik.

Teremtés a semmiből

Rögtön meg kell jegyezni valamit, mert tegnap olyan tárgy nélküli képességekről beszéltünk, mint a valódi részvét vagy szeretet. Nos, az alkotás szintén tárgy nélküli. A tárgy – mielőtt megalkotjuk – nincs. Az csoda, hogy valaki anélkül tud létrehozni valamit, hogy az előzőleg meglenne. Hogy mi az, probléma-megoldás, egy gondolat vagy egy kép, vagy egy zenedarab eljátszása – mindegy. Vagy egy zenedarabot vagy egy költeményt alkotunk – tulajdonképpen tárgytalan képesség azon a területen, ahol teremtők vagyunk. És ez a tevékenység természetesen mindig a semmivel, az ürességgel határos. Egyrészt, mert csak egy üres tudatban tud valami megjelenni, mint egy intuíció vagy problémamegoldás, vagy az, amit éppen létre hozunk; másrészt mert ezek a teremtések a semmiből való teremtések, mint ahogyan a Jóisten is a semmiből teremtette a világot. Az az elképzelés, hogy Istennek, valami már rendelkezésre áll, amiből a világot teremti, nagyon rövidlátó. Mert azonnal jönnek a kérdések: honnan van az az anyag, amiből a világot teremti? Az hogy jött létre? A semmiből való teremtés csak anélkül lehetséges, hogy valami már rendelkezésre állna. Az csak látszat, hogy az emberi teremtésnél más a helyzet.

Az önfeledtség hat lehetősége

Tehát, egyszer az önfeledés lehetséges a teremtésben. Másodszor a szeretetben. Ezt tegnap már kissé megnéztük. És azután a hitben. A hit az *Újszövetség* értelmében biztonság. Teljes biztonság a kétség legcsekélyebb árnyéka nélkül. Ezért nincs meg ez a hitünk; éppen ezért. Nincs kilencvenkilenc százalékos biztonság. Kilencvenkilenc százalékos biztonság nem biztonság. És akárhány kilencet írunk is utána. De ezt a teljes biztonságot, szinte csak ajándékba kaphatjuk, vagy annak a jelenlétéből jöhet, akiből ez a biztonság fakad. Azután: a negyedik az Én-vagyok-élmény, ahol az üres figyelem tapasztalja önmagát. Itt megint nincs félelem, nem lehet. Az ötödik a humor. Itt sincs félelem. Ahol humor van, ott nincs félelem. És a hatodik természetesen a művészet. Akár befogadók, akár alkotók vagyunk – igen, az alkotást már úgy-ahogy megemlítettük –, de befogadóként is, mert érzésben és érzés által fogadunk be.

² Lásd még: Georg Kühlewind: *Angst und Furcht. Über die symptomatischen Gebärden des spirituellen Defizits unserer Zeit und über die Kraft zu ihrer Umkehr* (in: *Das Goetheanum*, Nr. 3. 2003)

És az érzésben nincs elválasztottság. Sohasem dualisztikus. Ezért a művészet befogadásában – most az igazira gondolok – nincs félelem.

Angyalok muzsikája – ezekkel a fülekkel nem hallható

Itt eszembe jutott Melozzo da Forlì³, a nagy festő, aki, nem számoltam, de legalább öt tucat muzsikáló angyalt festett. Ez az ő specialitása. Csodálatos. Minden hangszer előfordul, angyalkezekben. És azt kérdezzük erre: igen, hogy is van ez? És Grünewaldnál is a nagy koncert⁴, ahol egy angyal a vonót, a csellóvonót úgy tartja, ahogy játszani lehetetlen; és azt hiszem, hogy ezt nagyon is tudatosan festette így, hogy ez is mond valamit. Többnyire van valami ezeken a képeken, ami nincs rendben. Már mint földi szempontból nincs rendben. Ez arra utal, hogy a szellemi világban nincs művészet, nincs zene. A szférák zenéjéhez, ahhoz, amit mi így nevezünk, mindnyájan botfűlűek vagyunk. Ezekkel a fülekkel nem hallható. Hallhatatlan érzésben történik, fizikai hallhatóság nélkül. Tulajdonképpen szomorú. Éppen olyan szomorú, mint az, hogy nem találkozunk többé egy bizonyos mosollyal, mozdulattal vagy pillantással, ha eltávozott a földről az, akihez tartozott. Azt, ami örök – azt megtalálhatjuk az emberben; de az itteni, a földi – az hiányzik nekünk. Nem a másik.

Archaikus művészet: leszállás a földi tudatba

Tehát a művészet adja meg ma azt a lehetőséget, hogy a megismerő érzés irányába tegyünk egy lépést. Ez nem volt mindig így. Mondhatjuk: kezdetben, amikor az ember művészetet kezdett csinálni, a művészet funkciója – hadd mondjam megint, hogy funkció, noha nem is volt funkció – ezzel egyenesen ellentétes volt; nem ezzel a céllal úzték a művészetet. Mert ugyanis, éppen, hogy elvezetett a világgal, a természettel való egységtől, ami fogva tartotta az embert. Valami igazuk van azoknak, akik azt mondják: mágia volt. Nagyon sok – ha nem is kizárólag – állatábrázolást találunk a művészet hajnalán, és ez mágia volt: vadászat-mágia. Nem vagyok benne egészen biztos, hogy ezt az emberek hogyan képzelik el. Azt hiszem, ez a 19. század naivitásával függ össze, amelyben ez felszínre jött; de van benne egy szikra igazság. Most azokra a képekre gondolok, amelyeket még Leo Frobenius⁵ mentett meg Afrikában: sziklarajzok, sziklafestmények. Többnyire az oroszlánt találjuk, még hozzá szemből festve. Úgy áll, hogy a teste egy irányban van, és derékszögben balra néz. Nem hiszem, hogy egy oroszlán valaha is ilyet tesz.

Kérdés: azok a dolgok, amelyek korábban szakrálisak voltak, nem voltak-e ezért feleslegesek is, és ennyiben művészet?

Igen, ezért mondjuk rájuk, hogy művészet, mert feleslegesek voltak; de éppen úgy, ahogy a zene ma a hétköznapi tudatból szellemibb tudatba vezet, úgy vezette az ősművészet az embert le a földi tudatba. Nem lehet ugyanis vadászni – különösen egy oroszlánra nem –, ha nem vagyunk tőle elválasztva. Nem tudom, néztek-e már közvetlen közletről egy oroszlán szemébe. Önök megtehetik, az oroszlán nem. De ha egyszer megpróbálják, akkor talán érezni fogják, hogy miről beszélek. Nem lehet megölni egy lándzsával egy oroszlánt, ha nem vagyunk tőle elválasztva. Reménytelen. Ezt azért említtem, mert máig vannak olyan Masszái-törzsek⁶, amelyekben az ifjú azáltal válik férfivá, hogy lándzsával megöl egy oroszlánt. Ehhez nem lehet és nem maradhat az oroszlánnal egy lélek és szellem. Egy pillanat alatt elveszne. De a kép

³ Melozzo da Forlì [más néven Michelozzo di Giuliano degli Ambrogi] (1438-1494) olasz festő és építész

⁴ A megjegyzés Matthias Grünewald (1480-1530) *Isenheimi oltárának* egyik részletére vonatkozik.

⁵ Leo Frobenius (1873-1938) német régész és néprajzkutató

⁶ Masszái-törzsek – egy kelet-afrikai népcsoport törzsei

kivezeti az embert ebből az egységből. Mert a kép – mondhatnám – szelídített oroszlán. Értik? A képen olyan oroszlánt látunk, amelyiknek nincs szaga, nem ordít, nem támad. Az állatképeket néző embert ez arra tanítja, hogy az eleven oroszlánt is képnek láthatja. És ebben az értelemben ez valóban vadászati mágia volt, noha nem ezért jött létre. Nem az volt a cél, hogy most megmutassam, hogy a festett oroszlán egyáltalán nem olyan veszélyes. Hanem ez épp egy kultikus impulzus volt. Ahogyan a nyelv is felesleges volt, amikor még némán meg tudták az emberek egymást érteni. Természetesen nem fogalmilag, miként az autisták sem tapasztalják azt, amit gondolok, hanem azt, ami érzésként a gondolkodás előtt van. Ezt tapasztalják. És ha minden jól megy, lefordíthatják egy nyelvre. Így van a kis gyerekeknél is. A szó fogalmiságát nem tapasztalják, hanem azt, ami a fogalmiság mögött van: az érzésformát. Ezért nem tudjuk a legtöbb szót, mármint a jelentését, megmagyarázni. Nem tudom, hogy észrevették-e már. Megmagyarázni, definiálni, szinte csak azokat a szavakat tudjuk, amiket az ember az általa alkotott fogalmakra használ. A fizikai, természettudományos fogalmakat meg tudjuk magyarázni. Itt tudunk definiálni. De azt, hogy „de”, azt nem tudjuk definiálni. Hiába is küszködni vele. Annak a megértése, hogy a „de” mit jelent, nem a gondolkodásban történik, hanem az érzésben.

A nyelv feleslegessége

És ha most az emberiségről van szó, azt kell mondanunk: ha szavak nélkül olyan jól megértették egymást az emberek: mire valók akkor a szavak? Minek az egész nyelv? Ez a hallatlan szerkezet, igen, mondhatjuk, hogy minden nyelvtan hallatlan szerkezet. Teljesen különböző a különböző nyelvekben, különösen az egymástól távoli nyelvekben. Általában a latin nyelvtan az, amit egyáltalán nyelvtannak nevezünk, a latin nyelvtan sémába próbálunk minden nyelvet belekényszeríteni, sok esetben igen mérsékelt sikerrel. Már a magyar nyelvre sem illik jól. Csomó minden kilóg ebből a fajta nyelvtanból. És vannak nyelvek, amelyeknél egészen más kategóriákat találunk a nyelvtanban – és persze a jelentésben is.

És a nyelv sem, mint már említettük, nem nyelvként keletkezik. Hanem mint ének, tánccal összekötve. Tehát valóban nem volt hasznos. Felesleges volt. Minden a feleslegből, a felesleg túlaradásából⁷ jön. És most innen vissza a művészethez: a művészetet ember hozza létre, leszámítva a már említett jelenséget: hogy például a kínai kultúrában – igen valószínű, hogy más kultúrákban is – nem választják el olyan élesen azt, amit az ember csinált és ami a természet játéka. De az időbeli művészetek nem a természetből jönnek, hanem mondhatni, közvetlenül a szellemi világból, míg a vizuális művészetek tulajdonképpen az észleleti világból. Legalábbis kezdetben.

Most még beszélhetnénk az ornamentikáról, a díszítésről, ami nagyon korán megjelenik. De természetesen ezek a díszítések hatalmas jelek is. Ezt az ornamentikát már a legkorábbi leletekben is megtaláljuk: egy edény. Fent a szélén pedig mindig ott van a hullámvonal, ugye?

Zene a dūr-moll rendszeren kívül

A zenében is ott van a hullámvonal, a „fel és le”, a kis „fel és le”, mondjuk a szekund. És az énekben [[Georg Kühlewind fel és le dúdol](#)] ez mindig nagyon régi és eredeti, amellet nem kell, hogy a mi szekundunk legyen. Ezt most nem akarom megmutatni, nem tudom olyan jól. Azok a hangközök, amelyeket ismerünk, nem kényszerítőek. Egyáltalán nem. Más rendszerekben van olyan zene, amelyet egyáltalán nem tudunk énekelni – azaz meg lehet tanulni, de sokáig tart,

⁷ A németben a felesleg (Überfluß) és feleslegesség (Überfließen) szó szerint túlaradást jelent, mint a tele pohárból vagy megáradt folyóból kiáradó víz.

amíg olyan hangközöket leszünk képesek énekelni vagy meghallani, mint a slendro⁸, azaz, amire a gamelan-hangszerek⁹ vannak hangolva. A zongorán nincsenek ilyen hangközök. És mi sem vagyunk ilyen hangközökre hangolva. Ez nagyon sok rendszerre áll, tehát az Ohm-rendszerekre¹⁰. Ez erősen összefügg a neveltetéssel. Mi a dúr-moll rendszerben nevelkedtünk, szinte kivétel nélkül. A mai magyar gyerekek már másként kezdik.

Kérdés: hogyan kezdik a magyar gyerekek?

Hát, ha helyesen nevelik őket, akkor zongorán Bartók *Mikrokozmoszával* – egy hatkötetes iskola tulajdonképpen; az első zongoraleckétől a koncertig. Az utolsó fél füzet koncertmuzsika. Ha hangversenyen játszák, igen magas színvonalat igényel. És alapja nem a dúr-moll rendszer, hanem teljesen szabad. Bartóknak saját hangneme volt, amely nem egyezik az egyházi hangnemekkel; hanem a sajátja; de a mi hangközeinket használja. Azt megtartotta. Vannak ettől eltérő kísérletek is, hogy a félhangokat is felosztják. Az egymás melletti fekete-fehér billentyűket még tovább tagolják. A legtöbb ember ezt egyáltalán nem hallja. De ez most túl messzire vezet.

A művészet nem személyes, hanem egyéni

Egyébként, a művészet szentségéről alkotott nézetek természetesen nagyon különbözőek. Kodály¹¹, igazán nagyon nagy művész különösen zeneszerzőként, nagy pedagógus, zenepedagógus leszögezte: „A művészet csak a dilettánsnak szent, a művésznak kézművesség.” Nagyszerű, igazán szép. Persze, hogy kézművesség – de azért nem teljesen.

A művészet nem személyes, hanem egyéni.

Kérdés: hogy lehetne-e a képzőművészetben a képeket megfagyott intuíciókként, egészen személyes élmények, érzések megszilárdult pillanatfelvételeiként jellemezni.

Igen, de éppen hogy nem személyes érzés. Ha személyes lenne, nem élveznénk annyira. Az a vicces, hogy egyáltalán nem személyes, nem szubjektív. Különben mindenkinek meglenne a saját Mozartja. Értik? Nem mondhatnám: ez Mozart.

Kérdés: ugye, nem csak a zenében van így?

A képeknél is így van. Minél nagyobb, annál egyedibb. Egyértelmű. Johann Sebastian sokkal egyénibb volt, mint bármelyik fia. A fiúknál nem ismerhető fel olyan jól, hogy melyikük az. Végül is lehet, de sokkal kevésbé egyéniek. Minél nagyobb, annál egyénibb. De nem személyes. Személyesen szubjektívet értünk. A művészet nem szubjektív; különben nem körülbelül ugyanazt becsülnék mindannyian.

Kérdés: hogy a festés nem szubjektíven kezdődik-e, amihez aztán később hozzájön a színek objektivitása.

⁸slendro – olyan pentaton skála, amit a gamelán zenekarok használnak. A mi hangjegyírásunkkal megközelítőleg leírva C-D-F-G-A (Nagy Erzsébet szíves közlése alapján)

⁹gamelan-hangszerek – főként Jáván és Bali szigetén használt hangszerek. Ezek: xilofon, metalikon, bambusz-fuvola (Nagy Erzsébet szíves közlése alapján)

¹⁰Talán utalás a görög hangjegyírásra. A görögök betűkkel jelölték a hangokat, és ha például az A és B között van egy hang, akkor más-más betű jelzi, ha „kicsit” közelebb van az alatta, ill. a felette lévő hanghoz. Ld. még ehhez az ábrát a hírlevél végén. (Révész Judit szíves közlése alapján.)

¹¹Kodály Zoltán (1882-1967)

Ezek a fogalmak, hogy szubjektív, objektív, nem érvényesek a művészetben; sem a művészetben, és tulajdonképpen a világban sem. Ezek a dualisztikus tudathoz kötődnek. És ezért rémesen nehéz másképpen beszélni. Ma különösen, mert a nyelvet is dualisztikusan értjük. Nagyon gyakran, éppen ebben a teremben is, beszéltünk róla, hogy amikor azt mondom, hogy „fenyő”, akkor arról a kinti fáról beszélek. Ez ma egyértelmű. Amikor régebben „fenyőt” mondtak – talán olyan nyelven is, mely a némethez volt hasonlatos, igen hatalmasat változott, mondjuk 6000 évvel ezelőtt az az ősnyelv, amelyet ma németnek neveznek –, nem az ott kintiről beszéltek. Hanem arról, amit ott kint látok, de a saját tudatomat is, amit kitölt a fenyő érzése. Tehát nem azt ott, hanem az egészet; azt, amit ma megismerésnek nevezünk. De a megismerés még nem vált ki a világból; mert megismerés csak a dualításban van. Az egységben nincs megismerés, hanem az a tudás van: ez az egység. Így a szavak, a nyelv nem csak külsőleg, hanem belsőleg is megváltoztak, mert ma egészen mást értünk a főnevek, melléknevek és határozószavak alatt, mint 6000 évvel ezelőtt. A „fenyő” nemcsak azt jelentette, hogy ott kint, hanem azt is: hogy kerül belém, a „fenyő” bennem és az egész út ide-oda? A „fenyő” szó ezt az egészet jelentette. Ezt a fajta nyelvet elvesztettük.

[Kérjük még egyszer az önfeledtség hat fajtáját.](#)

Jó, nem vagyok biztos benne, hogy nincs több. Ha találtok még, mondjátok meg. Tehát, alkotás-teremtés, szeretet – szeretetről beszélek, nem valami másról, amit szintén szeretetnek mondanak –, hit, bizonyosság – a hit azt jelenti, hogy bizonyosság –, Én-élmény, humor, művészet. Ezek mind az önfeledés lehetőségei.

Az egyetlen remény

[Kérdés: mi a helyzet a reménnyel?](#)

Ez is olyan szó, ami ma olyan elkápráztató.

[Kérdés, hogy a hit irányába mutat-e.](#)

Nem, egyáltalán nem. A hit bizonyosság. A remény nem bizonyosság.

Aquinói Szent Tamásnak van egy szava a reményre. És számára ez az egyetlen remény. Azt mondja ugyanis: az, amit ma a hit sejtelmében átélünk, azt egyszer teljes világosságban fogjuk tudni. Ez számára a remény, az egyetlen remény. Hogy egyszer napvilágra derül az, amit ma vallásosan csak sejtünk, nem egészen tiszta érzésben. Hogy egyszer olyan világos lesz, olyan világosan jelenik meg az emberi tudatban, mint valami, amit egészen egyértelműen tudunk. Ez számára a remény. Igen, számomra is ez a remény egyetlen fajtája. Mert minden egyéb: remélem, hogy – mit tudom én!... – elmúlik a fejfájásom, az nem az. Nem az. Pálnál, mint tudjuk, a remény a harmadik¹²; de nála is abba az irányba mutat, mint Tamásnál. És kedvenc szólásom Orániai Vilmos jelmondata: „Ni peur – ni espoir”, se félelem – se remény. Ez egyébként egy kastélyban, azt hiszem, valahol Versaillesban, egy faliszőnyegen található. Orániai Vilmos onnan vette. Hogy került a faliszőnyegre, azt senki sem tudja. Hallatlan dolog ilyesmit mondani: se félelem – se remény. Vagy fordítva: se remény – se félelem. Igen, Orániai Vilmos nem hiába volt ilyen. Ehhez az emberhez tartozik.

[Szünet](#)

¹² Ez feljegyzési hibának tűnik: Pálnál a remény a második (hit, remény, szeretet).

Meditáció

A megismerésben a tudat és a világ egy.

A csoport meditál.

A megismerés után szétesik, és ebben a helyzetben a megismerést alig éljük át. A tudatfeletti játszódiák le, és a végére ott a megismert és az, aki megismerte, mert a megismerés általában egy pillanat – ezen most minden megismerést értek, nem filozófiailag, hanem egyszerűen bárminek az észlelését is. Tehát egész, egész általánosan. A meditációból jött azután: *tudat és világ mindig egy*. Ugyanis a megismerésben visszalépünk az eredeti egységbe, mondhatnánk: a Vidyába, a tudásba, az őstudásba, ami tulajdonképpen a kiindulópont volt, mielőtt az ember kilépett belőle. Minden megismerés visszavezet az egységbe. Ezek most olyan magyarázatok, amelyek körülfontják ezt a mondatot: tudat és világ mindig egy. Természetesen mindig egyek, amikor tudaton ezt a tudatfeletti értjük, amiből aztán a hétköznapi tudat fokról fokra – igen, nem mondhatom, hogy lelépeget, hanem inkább lehuppan, leesik.

Visszamenőleg még, amit úgy hívtunk, hogy a dallam kiterjeszhetőségével való együtt úszás, az, hogy együtt úszunk; de ezt akkor más helyzetekben is láttuk. Ez az együtt úszás az egy-levésnek legyengített vagy lefelé módosult formája. Ez egy réteg: egy sík, ahol tulajdonképpen a fény, a mi fényünk, a tudatfeletti kilép az egységből. Akkor még egyszer belemerültem ebbe a meditációba. Még egy mondat belőle: *mindent tudunk*. Körülbelül ez volt.

Egy lebocsátott kötél: a meditatív mondat

És ezután lenne néhány megjegyzésem ahhoz, amit hallottunk. Egészen hatalmas volt, ez alkalommal is. Mert néhányan talán nem ismerik, kissé megmagyaráznám, hogy a meditáció egyáltalán mit jelent. Egy meditatív mondat az embernek kommunikatív akaratából keletkezik, *ami* tulajdonképpen az ember; de az ember, aki megismer valamit. Szinte elképzelhetetlen, hogy megtartsa magának. Végül is azért ismerünk meg, hogy közöljük. Ennek semmi köze valamiféle sikerélményhez, hanem arról van szó, hogy az ember lényege szerint kommunikatív. Ezt akarom ezzel mondani. És ha tapasztalunk valamit, ami informatív módon nem közölhető – és természetesen minden ilyen, ami tényleg fontos – akkor van a közlésnek egy olyan formája, ami képletesen szólva abban áll, hogy az illető, aki valami ilyesmit tapasztalt, lebocsát egy kötelet arról a síkról, ahol a tapasztalás létrejött. Ez a kötél a meditatív mondat – a jel vagy egy kép, meditatív kép – és arra szolgál, hogy megértsék, és nem arra, hogy kielemezzék vagy a kötelet rágják – ami nagyon elterjedt: azt gondolják, hogy az valami ennyivaló –, hanem hogy felmásszanak rajta. Ez a felmáshzás a meditálás. Akkor meg tudjuk szerezni azt a tapasztalatot, ahonnan ez a kötél jött, vagy hasonló, vagy analóg tapasztalatot, bármi is történjék azután. Azt, hogy ez a megismerés az egységből jött, egyebek között így foghatjuk fel: Ha van egy problémánk, tehát itt vagyok én, és itt a probléma [[Georg Kühlewind mozdulatokkal utal a helyzetre](#)], akkor gondolkozásunk nagyon ritkán megy el olyan irányba, ami távol áll a problémától, hanem ha nem is egyenesen, a probléma felé megy. Tudja, hogy milyen irányban kell mozognia. Ritkán fordul elő, hogy a gondolkodás másfelé megy. Ez akkor már egy nem teljesen egészséges tudat tünete. A világ természetesen mindig a megismert világ. Amit világnak nevezünk, az nem üres halandzsa, hanem az a világ, amit eddig megismertünk. Nem valami más.

A világ valószínűtlen

Megbeszéléseink során Barbara¹³ mondott egy szót, ami nagyon tetszett nekem: valószínűtlenség. Rögtön eszembe jutott egy mondat: a világ valószínűtlen. Minden tekintetben. Adelhart¹⁴ ezt még másképpen is értheti. Az ellen-entrópiára gondolkodom most. És ami az információelméletben is központi: minél valószínűtlenebb egy gondolat vagy közlés, annál informatívabb – ez természetesen nem teljesen igaz. Azt hozzá kell fűzni, hogy csak akkor, ha értelme van a mondatnak. Különben nem. Ezt csak a beavatottaknak. Vagy mindenki érti ezt? De végül nemcsak az emberi alkotások, gondolatszülemények vagy belátások valószínűtlenek. Bertrand Russell¹⁵ arra jutott, hogy az emberiség nem juthatott próbaszerencse alapján tudásához, mert, így mondja, akkor tudásunkkal még a korai kőkorszakban tartanánk. A tudás intuíciókból jön. A fickó felismerte, hogy ez így van. Egyébként is volt benne valami – nemcsak matematikailag. Nem hitt Istenben – csak zárójelben mondom –, nem hitt Istenben, és amikor megkérdezték: Sir, ha halála után Isten trónja elé állva látná, hogy létezik, akkor mit mondana? Ezt válaszolta: Ó, Uram, miért nem adtad sokkal több jelét annak, hogy létezel? – Jelet adni mindig, nem rossz.

Ahol újat teremt az ember

Mozgás a szívben¹⁶, tulajdonképpen itt teremt az ember mindig újat. Akkor is, amikor az egyáltalán nem tűnik teremtésnek. Steiner valamikor, az 1909-es évben, azt hiszem, tartott egy előadást erről a témáról: *Teremtés a semmiből*¹⁷ címmel. És az ő példája ott körülbelül ugyanaz, mint ami itt elhangzott. Tehát nem abban az értelemben, hogy: Mária, aki a szívében mozdul, hanem a következőt mondja: amikor az ember valami szépet lát, akkor keletkezik benne valami, ami nincs nélküle. Azáltal keletkezik, hogy kapcsolatba lép azzal, amit lát. Vagy ha két ember beszél egymással, akkor is történik valami, ami az Én-lény nélkül nem történhetne, és ez már a világ adottságához való hozzáteremtés. És ez a magában mozgás is az. Nem adottság. És ha ennek egy kicsit utána megyünk, akkor látjuk, hogy az ember állandóan ezt teszi – állandóan vannak ítéletei, érzés ítéletei, esztétikai ítéletei, állandóan történik valami az emberben annak kapcsán, amit átél. Ez mind olyan, ami nélküle nincs. Még az asszociációk se. Az is valami. Ezek sincsenek az ember nélkül, ehhez az embernek a földön kell lennie. Tulajdonképpen ezeken a kicsiny vagy nem feltűnő új képződményeken, amelyek benne megtörténnek, felismerhető a teremtő jelleg. Szinte biztosak lehetünk abban, hogy az állatoknál olyan mint szépség, nincs.

Kérdés, hogy ez értékmentes-e.

Nem, szó sincs róla. De tulajdonképpen az is: tetszik, vagy nem tetszik nekem. Az sincs a világon az ember nélkül. Ezért említettem az asszociációkat is, tehát mindent, ami benne megtörténik és hozzájön. A rózsza nem tudja, hogy szép – ezt az embernek kell hozzágondolnia, hozzáteremtenie.

¹³ Barbara Ganß, a baruthi csoport alapítója és házigazdája

¹⁴ Adelhart Loge, a baruthi csoport állandó tagja, foglalkozására nézve vegyész

¹⁵ Bertrand Arthur William Russell (1872-1970) angol matematikus, filozófus, szociológus

¹⁶ Utalás Lukács 2,19-re: „Mária pedig mind ez ígéket megtartja, és szívében forgatja vala.”

¹⁷ Rudolf Steiner: *Evolution, Involution und Schöpfung aus dem Nichts*; előadás 1909. június 17-én. In: *Geisteswissenschaftliche Menschenkunde* GA 107, Dornach 1988

„Egy valódi tudat csak akkor létezik, amikor önmagát megvalósítja.”

Valami még eszembe jutott, azt is elő akartam hozni, és talán foglalkozzunk ezzel is délután. Nevezetesen, egy ilyen igazi Steiner-mondat a *Wahrheit und Wissenschaft*¹⁸ című könyv hatodik fejezetéből. Az egyik meditációs beszámolóban elhangzott az, hogy „valódi tudat”. És Steiner mondata így hangzik: „Egy valódi tudat csak akkor létezik, amikor önmagát megvalósítja.” Hát, ha valaki valami lehetetlenséget akarna mondani, akkor ezt a mondatot mondaná. Egy valódi tudat csak akkor létezik, csak akkor jön létre, ha önmagát megvalósítja. Mielőtt megvalósítaná magát, nem valódi tudat. Igen, akkor hogyan valósítja meg magát? Az egész Zen-buddhizmusbeli ellentmondás, ami folyamatosan beszélgetéseink középpontjában áll, úgy jelenik itt meg, mintha mi sem volna világosabb, észre sem vesszük, hogy milyen lehetetlenség hangzik itt el. Ennek ellenére abszolút helyes ez a mondat. Nem is kérdés. De a vállalkozás lehetetlensége jelenik meg ebben a mondatban. Világos? Ez a vállalkozás lehetetlen – tehát a lehetetlent kell megcselekednünk. Valami ilyesmi. Nincs az elképzelhetőség keretei között, ezért mondjuk, hogy elérhetetlen. Így nem törekedhetünk rá. Ez ugyanaz, amit abban a mondásban is látunk, amit Steiner szanszkritból vett. Csodaszép mondás:

„Ős-én,
Amelyből minden lett,
Ős-én,
Amelybe minden visszatér,
Ős-én,
Ami bennem él –”

Most jön Steiner:
„Feléd törekszem.”¹⁹

A szanszkritban azt mondanák:
„Nem kell törekednem feléd.”

A zenben így szólna:

„Ős-én,
Amelyből minden lett,
Ős-én,
Amelybe minden visszatér,
Ős-én,
Ami bennem él.”

Semmi több.

Értés: ahol az üresség helyre áll

Valaki azt mondta a meditáció utáni megbeszélésen, hogy az értés tulajdonképpen formavesztésen keresztül megy végbe. A „formavesztés” Suso²⁰ kifejezése. Legalábbis azt hiszem. Nála mindenesetre előfordul. Azaz – mondok egy példát -: ha meg akarunk érteni egy

¹⁸ Rudolf Steiner: *Wahrheit und Wissenschaft* GA 3 – magyarul *Valóság és tudomány* címen jelent meg a Genius Kiadónál, 2018-ban.

¹⁹ Rudolf Steiner: *Wahrspruchworte* GA 40; Dornach 1998, 169. oldal – Spruch 1907. január 17-én

²⁰ Heinrich Suso (1295-1366) középkori német misztikus, domonkos-rendi szerzetes

mondatot, bele kell öntenünk gondolkodó figyelmünket a mondatba. De ez még nem jelenti azt, hogy a mondatot meg is értjük. Ez az előfeltétel. Amikor a gondolkodó figyelem kivonja magát a formából, akkor érti meg. Tehát, amikor az üresség a formából való kioldódás folyamatában regenerálódik, akkor ért meg az ember. Ha benne marad abban a formában, amit meg akar érteni: nincs értés. Akkor egy ezzel a formával, ez feltétele a megértésnek, de még nem megértés. A megértés az ebből a formából való kihúzódáson keresztül történik. Ezt a folyamatot meg lehet figyelni. Ahol helyreáll az üresség ebben a folyamatban, ott történik a megértés.

Szünet

Révész Judit példája a görög hangjegyrásra:

Tetrachord:

Példa: a-g-f-e tetrachord, három különböző hangnemben

diatonisch	chromatisch	enharmonisch
 <p style="margin-top: 5px;">a - g - f - e</p>	 <p style="margin-top: 5px;">a - ges - f - e</p>	 <p style="margin-top: 5px;">a - f - fes - e</p> <div style="display: flex; justify-content: center; gap: 20px; margin-top: 5px;"> <div style="text-align: center;"> </div> <div style="text-align: center;"> </div> </div> <p style="margin-top: 5px;">Kb. negyed hang</p>